

Represuotųjų laiškai: Broniaus Sivicko laiškų iš Mordovijos literatūriškumas

JURGA SIVICKAITĖ-SADAUSKIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

jurga.sadauskiene@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-9408-3369>

SANTRAUKA. Straipsnis skiriamas pristatyti ir aptarti politinio kalinio, pedagogo ir rašytojo Broniaus Sivicko (1924–1991) laiškams, siųstiems į namus Lietuvoje iš Mordovijos lagerio. Išlikę 47 laiškai, rašyti 1957–1958 m., – iškalbingas pokario metų dokumentas, atskleidžiantis tiek politinių kalinių gyvenimo aktualijas bausmės atlikimo vietoje, tiek jų emocines būsenas bei kultūrinius, dvasinius interesus.

Straipsnyje daugiausia dėmesio skiriama šių laiškų literatūriškumui kaip iki šiol netirtam tremtinių laiškų aspektui. Išskiriami keli literatūriškumo bruožai: 1) apibūdinama laiškų kalba ir struktūra; 2) aptariami laiškuose pasitaikantys poetiniai intarpai; 3) analizuojamas adresanto dėmesys rašytojų kūriniams, citatoms, aforizmomams, laiškuose tampantiems retoriniais ir vertybiniais turinio akcentais. Keliama prielaida, kad literatūriniai laiškų elementai iš dalies sietini su poetinės terapijos funkcija – ją įgyja trauminių išgyvenimų metu siunčiama korespondencija. Taip pat atkreipiamas dėmesys į laiškų nuoširdumo, atvirumo ir adresanto laikysenos klausimus, autoriaus flirtą su cenzūra, ieškant ideologiškai saugių formuluočių.

RAKTAŽODŽIAI: egodokumentai, tremtinių ir politinių kalinių laiškai, literatūriškumas, sovietmetis, poetinė terapija, cenzūra.

Letters of the Repressed: the Literary Nature of the Bronius Sivickas' Letters from Mordovia

ABSTRACT. The article aims at presenting and discussing letters of the political prisoner, pedagogue and writer Bronius Sivickas (1924–1991), sent home to Lithuania from the Mordovia prison camp. The surviving 47 letters, written in 1957–1958, constitute an eloquent document of the post-war years, revealing relevant details of the political prisoners' life at the place of imprisonment, as well as their emotional state and cultural or spiritual interests.

The article mainly focuses on the literary nature of these documents as a hitherto unexplored side of the deportees' letters. Several features of this literary nature are discerned: 1) language and structure of the letters, 2) poetical insertions occurring in the letters, 3) references by the addressee to various literary works, quotations, and aphorisms that become rhetorical and value-related accents of the letters' content. All these features are analyzed assuming that the literary elements of the letters may be related in part to the function of poetical therapy, which is relevant in case of the correspondence produced while living through traumatic experiences. The attention is also paid to the issues of the addressee's

sincerity, openness, and attitude, and his games with the censorship when attempting to find certain ideologically safe expressions.

KEYWORDS: egodocuments, letters of the deportees and political prisoners, literary nature, Soviet-period, poetical therapy, censorship.

REPRESUOTŪJŲ LAIŠKŲ TYRIMO METODOLOGINĖS PRIEIGOS

Per pastaruosius dešimtmečius Lietuvoje buvo išleista daug pokario metų politinių kalinių bei tremtinių egodokumentų – atsiminimų, dienoraščių, laiškų, taip pat grožinės kūrybos. Laiškai iš įkalinimo bei tremties vietų sudaro ne pačią gausiausią, bet labai svarbią šios literatūros dalį (straipsnio autorei pavyko suskaičiuoti 30 leidinių, kuriuose yra pateikiami vien tremtyje rašyti laiškai arba laiškai kartu su kita lektūra – tremties atsiminimais, dienoraščiais, kūryba). Taip pat daugiau kaip pusšimtis nedidelių laiškų publikacijų buvo paskelbta respublikinėje bei regioninėje periodinėje spaudoje, daugiausia – savaitraštyje *Tremtinys* ir laikraštyje *Lietuvos aidas*¹. Taigi visuomenė turi neblogų galimybių susipažinti su pokario metais socialiniame, kultūriniame ir teisiniame užribyje atsidūrusių žmonių egodokumentais, tačiau mokslinė jų refleksija dar tik įsibėgėja.

Kol kas išsamių apibendrinamųjų tyrimų, skirtų lietuviškai tremties laiškų medžiagai, nėra atlikta, tad svarbiausiu refleksijos šaltiniu tampa leidimų pratarinės, įvadiniai žodžiai, dažniausiai rašyti šių laiškų rengėjų spaudai. Akivaizdu, kad dažniausia laiškų išleidimo intencija – noras per juos atskleisti asmenybę, kai kada ją net reabilituoti, pagrįsti asmeninius apsisprendimus, akcentuojant vertybinį idėjinį laiškų turinį. Tikriausiai preciziškiausiu laiškų leidimo tokiomis intencijomis pavyzdžiu reiktų laikyti knygą *Per tamtos laišką į mane padvelkė tikras pavasaris*. Joje pateikiami Ingos Liepaitės ir Antano Verbicko parengti represuotųjų laiškai rašytojui ir anuomečiam Aukščiausiosios Tarybos deputatui Antanui Vienuoliui (Žukauskui) bei jo raštiški atsakymai. Šios korespondencijos rengėjai ryžosi išleisti knygą, pirma, norėdami apginti rašytojo orumą, parodyti jį buvus prieštarinčiai vertintą asmenį, labai daug prisidėjusį lengvinant tremtinių ir politinių kalinių vargus, antra – siekdami identifikuoti visus jam rašiusius asmenis, sudėti į vieną leidinį jų laiškus (Liepaitė, Verbickas 2019: 13). Daugumoje panašių laiškų leidimų įvadinė straipsnių nurodoma panaši intencija: spaudai jie rengiami tam, kad būtų paminėta itin stipri asmenybė, ištvėrusi labai sunkiomis sąlygomis, o laiškai kaip tik ir tampa priemone atskleisti tas sąlygas ir tos asmenybės savastį. Laiškų raiškai, meniškumui apibūdinti tokiuose tekstuose beveik neskiriama dėmesio. Kuklus įvado žanras neleidžia labiau pasigilinti ir į istorines, politines, socialines aplinkybes.

1 Kaip papildomi šaltiniai minėtinos duomenų bazės „Asmeninės lietuvių rašomosios kalbos duomenų bazė (Akdb)“ [1] ir „Lietuvos egodokumentinis paveldas (LEGODOK)“ [2], registruojanti Lietuvos atminties institucijose saugomus egodokumentus.

Vis dėlto jau atsiranda teorinių prielaidų ir pirmųjų egodokumentų tyrimo įžvalgų. Šiandien jie neretai laikomi naujojo istorizmo tyrimų krypties objektu. Kaip rašo Vytautas Berenis, laikantis šios tyrimų krypties tekstams, nepriklausantiems temų ir objektų elitui, skiriama lygiai tiek pat dėmesio kiek ir temoms, anksčiau laikytoms reikšmingomis. Juose ieškoma kultūrinių reikšmių tankio, o konkretus jų autorius yra ir realus žmogus, turintis valią veikti šiame gyvenime ir teisę formuoti tam tikrą laikyseną. Egodokumentų tyrimai kyla iš mikroistorijos, tiriančios mentalines socialinių apačių nuostatas, ir iš socialinės antropologijos, kreipusios dėmesį į visuomenės krizes, dezintegraciją: „Šiuose tyrimuose neliteratūriniais tekstams skiriamas toks pat dėmesys kaip ir grožiniams kūriniais“ – tai demokratiškumu išsiskiriantys tyrimai, kuriems svarbūs „pasimetusių istorijoje“ žmonių rašytiniai dokumentai (Berenis 2013: 17–19).

Šalia naujojo istorizmo, egodokumentų tyrimai matomi ir iš rašymo antropologijos perspektyvos – ją yra apžvelgusi Giedrė Šmitienė straipsnyje „Paprasti laišakai: kontekstinio tyrimo metodika“. Ji nurodo, kad nuoseklesni antropologiniai egodokumentų tyrimai pasaulyje prasidėję nuo 1980-ųjų. Pastaraisiais dešimtmečiais suintensyvėję paprastų laiškų tyrimai apima skirtingus istorinius laikotarpius, įvairias socialines grupes, nemažai studijų yra susijusios kaip tik su emigracija ir karu, lemiančiais didesnes laiškų santalkas (Šmitienė 2018: 136–137). Laikydamosi nuostatos, kad laiškam tinkamos kontekstualizavimo taktikos keičia ir kuria epistolinį objektą (ten pat: 149), ji išskiria tris kontekstą telkiančias ir kartu laiškus suprasti įgalinančias metodines taktikas: laiškų lauko atkūrimo, etnografinių lauko tyrimų, periodikos tyrimų.

Pirmu atidesniu išsižiūrėjimu į asmenybę, iš tremties rašiusių laiškus, ir visą pokario kartą reikėtų laikyti Onos Dilytės-Čiurinskienės straipsnį „20-ųjų metų kartos liudijimai privačiojoje raštijoje: Alberto Dilio (1920–2000) atvejis“. Tyrimo objektas labiau orientuotas į biografiją ir asmenybės išskleidimą (kaip nurodo autorė, jai rūpi tėvo „asmeninio apsisprendimo paieška ir savisteiga represinėmis sąlygomis“), pačiame straipsnyje egodokumentų tyrimų perspektyva pirmiausia metodologiškai siejama su sociokultūrinių, istorinių tyrimų perspektyvomis, tačiau atidžiau aptariami ir patys tekstai, keliamas adekvataus jų traktavimo klausimas (Dilytė-Čiurinskienė 2019: 53).

Besiformuojanti lietuviškoji Gulago tyrimų metodologinė prieiga artima vakarietiškejai tyrimų kryptijai – joje taip pat akcentuojamas įkalintųjų patirtas nežmoniškumas ir sunkios gyvenimo sąlygos. Minėtinos istorikų studijos: Golfo Alexopoulos knygoje *Illness and Inhumanity in Stalin's Gulag* (liet. *Liga ir nežmoniškumas Stalino gulaguose*, 2017) aptariamos sunkios sąlygos ir žmonių išnaudojimas priverstinio darbo stovyklose, o Steveno A. Barneso knygoje *Death and Redemption: The Gulag and the Shaping of Soviet Society* (liet. *Mirtis ir atpirkimas. Gulagai ir so-*

vietinės visuomenės formavimas, 2011), remiantis Rusijos ir Kazachstano archyvais, rekonstruojama, kaip priverstiniu darbu siekta „perauklėti“ kalinius, laikant juos ypač sunkiomis sąlygomis.

Mūsų tyrimui aktualus, nors tiesiogiai su laiškų žanru nesusijęs Vsevolodo Bashkujevio straipsnis „Songs from Siberia. The folklore of deported Lithuanians“ (liet. „Dainos iš Sibiro. Lietuvių tremtinių tautosaka“). Jame mokslininkas literatūrologiniu požiūriu analizuoja į rusų kalbą išverstus lietuvių tremtinių ir partizanų dainų tekstus, esančius bylose, kurios buvo kurpamos nepatikimiems represuotiesiems Buriatijos Respublikos vidaus reikalų ministerijos (MVD) iniciatyva. Mokslininkas vienas pirmųjų bus įžvelgęs šių poetinių tekstų svarbą įkalintųjų emocinei sveikatai: „Folkloras galėjo neutralizuoti traumą, taip pašalindamas psichologinį stresą ir numalšindamas dvasinę kančią“ (Bashkujev 2012: 18).

Dėmesys asmenybei ir jai skirtiems išbandymams tiriant tremtinių ir politinių kalinių laiškus yra visai suprantamas. Šie laišakai rašomi pačiu sunkiosios patirties išgyvenimo momentu, kitaip sakant – kritinėje, trauminėje situacijoje, dažniausiai nežinant, kaip ji baigsis. Kaip tik psichologinė, traumos įveikos metodologinė prielaidą būtų neabejotinai aktualiausia vertinant šiuos tekstus. Analizuojant laiškus šiuo rakursu labai svarbus ne tik faktologinis jų turinys, kurio dažniausiai imasi istorikai, bet ir tekstų raiška – minčių dėstymo ypatumai, stilius. Toliau, pereidami prie vieno atvejo analizės, susitelksime į tokių laiškų raišką.

LITERATŪRIŠKUMAS – VYRAUJANTI REPRESUOTŪJŲ LAIŠKŲ YPATYBĖ

Šiame straipsnyje dėmesį daugiausia atkreipsime į kol kas neskelbtus pedagogo, rašytojo ir politinio kalinio Broniaus Sivicko (1924–1991) laiškus savo tuometinei žmonai ir mažametei dukrelei Romualdai, siųstus iš Mordovijos lagerių (susirašėjimo laikas – nuo 1957 m. rugsėjo 23 d. iki 1958 m. sausio 20 d.)². Išlikę 47 laišakai. Jie buvo rašomi intensyviai, dažniausiai kas kelios dienos, vos gavus atsakymą (laiškas į vieną ir į kitą pusę eidavo apie šešias dienas), kartais ir kasdien. Paprastai siunčiami tekstai nebūdavo ilgi – tilpdavo dviejuose vieno liniuoto ar languoto lapo

.....

2 B. Sivickas – straipsnio autorės tėvelis – buvo nuteistas už neatsargias antitarybines kalbas darbe (tuo metu jis dirbo lituanistu rusakalbėje geležinkeliečių mokykloje Vilniuje) ir tarp pažįstamų (pagal 58 baudžiamojo straipsnio 10 punktą „Antisovietinė propaganda ir agitacija“); kurpiant bylą buvo konfiskuoti ir jo kūrybos rankraščiai, dalis jų pripažinti antitarybiniais, vėliau pastarasis kaltinimas panaikintas. B. Sivickas apie pusę metų praleido Vilniaus KGB kalėjimo rūsiuose, o vėliau daugiau kaip metus – tremtyje. Pirmas laiškas parašytas dar kalint Vilniaus Lukiškių kalėjime, nežinant, kur jį išstems, o vėliau jau – iš Mordovijos Zubovo Polianskio rajono lagerių.

Iš Mordovijos siųstų laiškų vokai. Asmeninis straipsnio autorės archyvas

puslapiuose, rečiau išsitätėdavo iki dviejų lapų. Visi parašyti lietuviškai, tikriausiai nujaučiant, kad gali būti skaitomi ir pašalinių akių. Gal dėl to juose beveik neminimos lagerio draugų, bendraminčių pavardės, nėra jokių aštresnių scenų iš lagerio kasdienybės, beveik nepasakojama apie patyčias, smurtą ar konfliktus su kitais kaliniais, nors galima nujauti, kad to pasitaikydavę. Jokių atvirų žodžių prieš lagerio valdžią ar prieš sovietinę santvarką, o apie esamąją politinę situaciją rastume tik vieną kitą taktiškai formuluojamą asmeninę poziciją. Tonas – greičiau pakilus, sentimentalus, gal net su idealizmo gaida. Pabrėžtinai pagarbi kalba. Jokių juokelių ar netaktiškumų jokių klausimų. Vyraujančios laiškų temos: stiprus namų ir artimųjų ilgesys, domėjimasis, kaip artimiesiems klostosi Vilniuje, tėviškėje, savo ir namiškių buitinių poreikių, sveikatos aptarimas, prašymai atsiųsti pinigų ar drabužių, pasidalijimai apie dirbamus darbus, laisvalaikį, svarstymai, kaip sutrumpinti kalėjimo laiką, kas laukia grįžus. Dar savo, kaip politinio kalinio, situacijos permąstymai. O šalia buitinių ir teisinių reikalų – daug dėmesio literatūrai, lietuviškajai spaudai, lietuvių švietimui lageryje ir savoms kūrybinėms ambicijoms.

Jau pirmuoju laišku B. Sivickas liudija esąs įsikabinęs kūrybos kaip savo esminės tapatybės. Vėliau jis ne kartą guosis, kad neturi laiko rašyti, bet prasitar: stebiu žmones, ketinu parašyti vaizdelį, skaitau tą ar kitą... Visa tai rodo, kad jis, nors ir išstumtas iš savo įprastinės aplinkos, iš paskutiniųjų laikėsi pasirinktojo kūrėjo pašaukimo. Sakosi rašantis scenarijų ir dramą. Čia pat pacituoja kokį aforizmą, sonetą, liaudies dainą ar, apimtas emocijų, pradeda rašyti taip, tarsi norėtų

pavaizduoti save iš šalies – lyg kokiame grožiniame kūrinyje. Tokie „beletrizuoti“ intarpai natūraliai įsipina į bendrą teksto visumą, praturtina ją emocijomis ir vaizdais. Taigi tuos laiškus norisi vadinti jei ne literatūriniais, tai turinčiais stiprų literatūriškumo prieskonį.

Plačiau pasidairius po korespondenciją iš Gulago aiškėja, kad panašus rašymo būdas, nuotaika, stilius, dėmesys grožinės literatūros tekstams būdingas nemenkai daliai tremtinių ir politinių kalinių laiškų. Kas jį lėmė? Pirmas atsakymas: daugelis politinių kalinių turėjo aukštąjį išsilavinimą, ir literatūra, jos skaitymas ar net rašymas, redagavimas buvo jų veiklos sritis. Daugelis jų ir buvo tremiami būtent už valdžiai nepalankų spausdintą žodį ar viešą pamokslą, žodinę agitaciją. Pagaliau išsilavinęs pokario žmogus buvo atidus grožinei literatūrai, turėjo įprotį cituoti autoritetus, pokalbiuose dalytis mintimis apie kūrybą. Tad literatūrinės temos, citatos iš kūrinių, beletrizuotas rašymo stilius laiškuose neretai atsiranda natūraliai.

Be to, neįmanoma nepastebėti, kad knygos, ypač grožinės, dar ir lietuvių autorių, represuotiesiems turėjo ypatingą vertę. Jų dažnai prašyta atsiųsti. Šį lietuviškų knygų fenomeną mini ir rašytojui A. Vienuoliui siųstų laiškų rengėjai spaudai: „Dažniausiai ne maisto, ne pinigų laiškuose prašyta, o lietuviškų knygų. Jų atsiųsti prašė tiek išsilavinę, tiek mažaraščiai tautiečiai. Išties stebėtina, kai kurie jų vos raide su raide sujungdami į žodį, o žodžius – į sakinį, prašė rašytojo neužmiršti lietuvišku spausdintu žodžiu – knygomis, laikraščiais ir žurnalais“ (Liepaitė, Verbickas 2019: 25). Kad tokie pageidavimai buvo ne reveransas mylimam rašytojui, o tikrai jaučiamas poreikis, liudytų ir politinio kalinio Stasio Stungurio laiškuose žmonai išsakomas prašymas: „Alyte, man nieko nesiųsk. [...] Tu man padėk kultūriškai, ir tai bus gana. Jei atsiųsi per metus keletą naujų knygų, aš labai labai dėkosiui“ (Stungurys 2006: 14). Kai kurie kaliniai bei tremtiniai ne tik prašydavo atsiųsti grožinės literatūros knygų, bet ir namie likusiems artimiesiems primygtinai siūlė nepamiršti žodžio meno, savišvietos, ragino skaityti geras grožines knygas (Dilytė-Čiurinskienė 2019: 63; Skuodis 2015: 30; Dirsytė 2000: 21).

Iš pavienių užuominų B. Sivicko laiškuose matyti, kad Mordovijoje – pagrindinėje jo kalinimo vietoje – tuo metu buvo daug lietuvių, intensyviai skaitančių grožinę, mokslinę literatūrą, besidominčių periodinės spaudos naujienomis: „Visos pasirodžiusios knygos taip pat atkeliauja ir eina per rankas. [...] Čia draugai gauna visas knygas, turi savo lietuvišką biblioteką.“ Laiko ir jėgų savišvietai kaliniai turėdavę nevienodai, mat nubaustieji galėdavę rinktis: eiti dirbti ir taip bandyti sutrumpinti kalinimo laiką (viršijus darbo planus, įskaitydavo dvi ar tris dienas vietoje vienos – taip būdavo galima žymiai anksčiau grįžti namo) ar nedirbti visai. Antrąjį variantą rinkdavosi dažniausiai ilgam nuteisti politiniai kaliniai. B. Sivickas užsimena, kad tarp kalinių gyvuoja tradicija pabaigus bausmę išeinant iš lagerio namiškių atsiųstas knygas palikti kalintiems bičiuliams.

Didžiąją laisvalaikio dalį (tai greičiausiai buvę tik sekmadieniai, nes šiokiadieniais jis dirbdavo įvairius gaminius ceche ar šiaip fizinius darbus) B. Sivickas praleisdavo skaitykloje, kurioje, tiesa, „valdiškų“ lietuviškų leidinių nebuvo. Jis rašo: „Yra skaitykla ir biblioteka. Reguliariai ateina laikraščiai. Lietuvių kalba nieko nėra, bet spaudos mylėtojai gauna individualiai iš Lietuvos beveik visą spaudą. Skaitau ne tik ‘Tiesą’, ‘Literatūrą ir meną’, bet ir ‘Šluotą’.“ Kitame laiške pasakoja skaitęs „V. Mažiulio, Laigonaitės, Žukauskaitės straipsnius kalbos srityje“. Dar kitur rašo skaitęs *Sukilėlius*³, *Lietuvių literatūros chrestomatiją*⁴, tuo metu leidžiamus pasaulinės klasikos kūrinius. Ne kartą prašo žmonos atsiųsti kokią nors knygą – ypač laukdavęs vadovėlių ir žodynų, mat, pasiryžęs rusakalbėje lagerio mokykloje organizuoti lietuvių kalbos ir literatūros pamokas neišsilavinusiems lietuviams, itin stokojo šaltinių, reikalingų norint dėstyti.

Vyro ir žmonos susirašinėjime neretai minimi ir matyti dramų pastatymai, kino filmai, aptariamose tos pačios skaitytos knygos, antai:

Rašei, kad matei Klaipėdos teatro „Prisikėlimą“⁵. Aš šį veikalą mačiau, rodos, 1943 m. Panevėžio teatre, bet mažai ką prisimenu. [...] Aš vakar irgi buvau teatre, mačiau Ostrauskio „Vėlyvąją meilę“⁶. Statė Mordovijos valst. teatras mūsų valgyklos salėje. Veikalas puikus (aš šį veikalą skaičiau ir mačiau Vilniaus liet. teatre), bet pastatymas lygus gerai saviveiklai: vienos aktorės aš neleisčiau nei į saviveiklos sceną, bet čia visi sutiko [su] dideliu džiaugsmu, nes teatras ne taip dažnai atvažiuoja.

Literatūrinė tematika laiškuose visai nestebina – juk susirašinėja du filologai, kuriems laisvėje tai tikriausiai buvusi įprasta, gal net kasdieniška pokalbių sritis (B. Sivickas buvo lituanistas, baigęs Vilniaus universiteto Istorijos-filologijos fakultetą, jo žmona Marija Kindurytė-Sivickienė dėstė Vilniaus universiteto Rusų filologijos katedroje). Skaitant neretai kyla įspūdis, kad gilėjantį patirties plyšį tarp dviejų žmonių bandoma užpildyti būtent literatūra, vienintele teįveikiančia patirties, laiko ir erdvės atstumą. Galimybė kalbėti apie tuos pačius tekstus artino, lengvino vienatvę. Gali būti ir dar viena svarbi priežastis: lietuviai tremtyje, toli nuo namų esančiose darbo stovyklose, atsigręžę į spausdintus grožinės literatūros tekstus lietuvių kalba kaip į savos tapatybės išsaugojimo galimybę, lietuviškos literatūros skaitymas galėjo būti dvasinės savisaugos priemonė, būdas pabėgti nuo niūrios kasdienybės ir lageriuose peršamos naujos tapatybės – prasikaltėlio, visuo-

3 Greičiausiai turimas galvoje Vinco Mykolaičio-Putino romanas *Sukilėliai* (1957).

4 Greičiausiai turima galvoje *Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija. Feodalizmo epocha* (red. Kosto Korsako ir Jurgio Lebedžio, išleista Vilniuje, Valstybinės grožinės literatūros leidykloje, 1957 metais).

5 Tikėtina, minimas Petro Vaičiūno 5 veikslių komedijos *Prisikėlimas* pastatymas.

6 Tikėtina, minimas Aleksandro Ostrovskio 4 veikslių komedijos *Vėlyvoji meilė* pastatymas.

menės priešo, žmogaus be ateities. Štai kunigas Jonas Balčiūnas (jis, beje, taip pat mini gaunantis iš tėvynainių daug knygų) rašo, kad daugelio represuotųjų santykis su meniniu žodžiu ilgainiui kinta: „Keista, aš čia sutikau nemaža išsilavinusių ir pagyvenusių žmonių, kurie prisipažino: ‘Aš nemėgdavau eilėraščių, bet čia juos pamėgau. Jie man reikalingi, malonūs, kaip žaizdai balzamas...’“ (Balčiūnas 2008: 41). Nereikėtų stebėtis, kad būtent skaitoma lektūra, o ne lagerio žargonas stipriai veikia ir laiškų rašančiųjų intonacijas, stilių, retoriką, struktūrą.

Kai kada lieka įspūdis, kad pakylėtas, net moralizuojantis jų kalbos tonas ar eiliuota forma pasitelkiami kaip turintys ypatingą galią paguosti arba sustiprinti. Štai 1955 m. Kazachstano lageryje Vasario 16-osios proga keturiasdešimt keturi kaliniai vyrai parašo, gražiai įriša ir slapta perduoda patriotinių posmų rinkinėlį kalinčioms moterims (NGK). Pagrindinė skirtingų kalinių parašytų arba kitų autorių sukurtų posmų idėja – priminti meilę tėvynei ir palaikyti likimo seses. Dauguma ir legaliai rašiusiųjų siekė laiškais sustiprinti šeimos narių dvasią, paguosti. Beje, emocinio ar dvasinio palaikymo idėja būdinga ne tik tremtiniais ir kaliniams adresuotiems laiškam, bet ir tėvynainiams, likusiems namuose. Jovita Saulėnienė, pristatydama kunigo J. Balčiūno laiškus, tarp tėvynainių plitusių nuorašais, leidinio įvade nurodo, kad laiškų tikslas buvęs „kelti kitų dvasinę stiprybę, tų, kurie likę vargsta Tėvynėje už daugelio tūkstančių kilometrų“ (Balčiūnas 2008: 4).

Galima nurodyti ir dar vieną šiuos laiškus ir grožinius tekstus siejančią ypatybę: dėl komplikotos sklaidos (laiškai ne visada pasiekdavo adresatą, dažnai eidavo ilgai arba buvo siunčiami slapta nenurodžius autoriaus, datos, parašymo vietos, visada tikėtasi, kad jie gali būti skaitomi ir pašalinių žmonių) laiško adresatu tampa nebe konkretus žmogus, o tam tikras abstraktus skaitytojas. Monika Pokorska-Iwaniuk, analizuodama represuotųjų atsiminimuose pasitaikančius cituojamus laiškus, apžvelgia juose liudijamas dramatiškas sąlygas, kuriomis laiškai plito, kartu iškelia mintį apie tam tikrą jų turinio universalumą, nulemtą plitimo būdo:

Ištremtieji į Sibirą, nebūdami tikri, ką ir ar apskritai pasieks jų laiškas, iki galo nežinodami, kas jį perskaitys, rašydavo atsitiktiniam gavėjui, dažnųsyk manydami, jog jis bus tam tikros bendruomenės – lietuvių bendruomenės – narys. Atsižvelgiant į tai, dialogiškumo momentas patiria tam tikras transformacijas, dėl kurių asmeninis aspektas, siekiant pristatyti tam tikras bendras pažiūras ir pozicijas, sumenksta ir įgyja bendresnį pobūdį. Todėl tremtinio laiškas, tam tikra prasme nutoldamas nuo asmeninės informacijos, tampa veikiau istoriniu dokumentu, liudijimu ateities kartoms, o ne tik „asmeniniu“ siuntėjo pasakojimu (Pokorska-Iwaniuk 2015: 252).

Ji taip pat pabrėžia šių laiškų reikšmę palaikant tapatybės jausmą: „[I]e buvo ryšio su tauta ir gimtąja šalimi, šeimos ir namų ilgesio, tradicijų puoselėjimo simbolis“

(ten pat: 258). Stiprėjantis anonimiškumas šiuo atveju laiškus artina prie folklorinio diskurso, tegu ir plintančio rašytine forma.

Nesunku pastebėti, kad nemenkai daliai politinių kalinių ir tremtinių laiškų rašymas emocine ir dvasine įkrova prilygsta grožinės literatūros skaitymui; neretai rašoma taip, kad tekstas turėtų ne tik informacinę, bet ir idėjinę bei grožinę vertę, taurintų skaitytoją. Natūralu, kad laiškas, jam suteikiant tokią vertę, ir savo raiška artėja prie grožinių tekstų, juose reflektuojamos, savaip interpretuojamos tuo metu prieinamos ir skaitomos literatūros idėjos. Tad tokių laiškų artimumą grožinei literatūrai galima aiškinti bent keliomis aplinkybėmis: 1) lietuviška, ypač grožinė, literatūra buvo svarbus rašančiųjų tremtinių ir politinių kalinių interesas, jos skaitymas – populiarus laisvalaikio pomėgis; 2) šiems laiškam būdingi grožinės literatūros bruožai buvo sąmoningai pasirenkami siekiant emocinio bei idėjinio poveikio adresatui; 3) rašantiesiems būdavo svarbu cituoti grožinius kūrinius ir dalytis nuomonėmis ar įspūdžiais apie tekstus, kultūros reikinius, nes taip jie galėdavo tapatintis su kultūringų žmonių visuomene ir sava tautine bendruomene net ir būdami nuo jos toli. Tad šio tyrimo pagrindiniu objektu tampa represuotųjų asmenų laiškų literatūriškumas – čia jį apibrėšime kaip kryptingą ir sąmoningą grožinės literatūros naudojimą, sekimą jo kanonu kuriant privatų diskursą.

Represuotiesiems būdingas domėjimasis literatūra, jos skaitymas, kūrimas ir aptarimas su artimu žmogumi yra ir pagrindiniai poetinės terapijos principai, taikomi sunkioje psichologinėje situacijoje atsidūrusiems žmonėms: „Poetikos terapijoje asmuo įtraukiamas į skaitymą, diskusiją, kūrybišką rašymo užduočių atlikimą“ (Sučylaitė, Švedienė 2012: 11). Sakytume, tremtiniai ir politiniai kaliniai bus intuityviai pajutę gydančią meninio žodžio galią. Laiško rašymą galima laikyti pastanga įsisąmoninti traumos mastą, struktūrinant, įvardijant, vaizduojant primestą realybę pagal jos agresyvumo, destruktivumo, galėjimo pažeisti laipsnį arba tekstu kuriant alternatyvią tikrovę, kaip tik padedančią atsitraukti nuo slogios aplinkos. Be to, laiškai parodo ne tik tai, kas, rašančiųjų akimis, galima, korektiška, dera papasakoti, perduoti, bet ir kaip pasirenkama panirti ar nepanirti į čia ir dabar esančią buitį ir būtį, kaip tvarkytis su sunkiomis būsenomis, kaip brėžti tapatybės kontūrus, kai prarandami visi ankstesni asmeninės tapatybės ženklai.

Literatūriškumo klausimą šiuo atveju galima laikyti pagalbiniu, padedančiu adekvačiau suvokti adresantą, tai, ką jis rašo, preciziškiau interpretuoti, kas perduodama žodžiu. Kitaip tariant, laiškų literatūriškumas, kurį apibrėžtume kaip laiškų literatūrinio turinio, raiškos ir kūrybiškumo bei grožinės literatūros refleksijos apraiškas, čia bus interpretuojamas kaip nesavitikslis. Geriau suvokę tuometinį laiškų rašymo kanoną bei literatūrinio žodžio svorį tų žmonių gyvenime, galėsime tiksliau kalbėti ir apie humanistinę bei terapinę jų vertę. Juk meninė forma, kalinio suteikiama laiškui, galbūt stabilizuoja jį patį, jo paties galvoją, asmeninę pasirinkimą

išsakyti tai, kas su juo vyksta. Meniškieji laiškų epizodai parodytų, ką apsisprendžia išryškinti adresantas. Be to, jie liudija, kiek vis dar pasitikima emociškai bendryste su adresatu, nes literatūriniai elementai – tai ir sąmoninga pastanga paveikti skaitytoją poetinėmis retorinėmis priemonėmis. Taigi specifinėmis sąlygomis susiformuojanti ypatinga laiškų raiška turi tiesioginių ir perkeltinių reikšmių, tekstų ir poteksčių, užuominų, tam tikrų kodų.

Tikėtina, kad pats vaisingiausias būdas interpretuoti šiuos egodokumentus, leidžiantis išvengti neobjektyvumo, būtų toks, kuris į vienį sujungtų epochos sociokultūrinių reiškinių visumos matymą, mentalinį kartos paveikslą, konkretaus juos rašiusio asmens biografijos rekonstrukciją, traumos tyrimus, literatūros terapijos metodus ir literatūrologinę analizę. Šiuokart straipsnyje dėmesys bus kreipiamas į laiškų literatūriškumą, tikintis geriau suprasti juos rašiusio žmogaus saviraiškos instrumentarijų. Tiek sąmoningai pasirenkamą, tiek nesąmoningai pasirodantį.

LAIŠKŲ RAIŠKA

Peržvelgus didžiumą publikuotų represuotųjų laiškų, akivaizdu, kad laiškams būdingas tam tikras laiko įspaudas, jį galima laikyti represuotųjų laiškų šablonu. Antai didumai laiškų, rašytų iš skirtingų tremties vietų, būdingi panašūs struktūros, kalbinės raiškos, stiliaus, retorinių bei poetinių priemonių vartojimo dėsningumai. Įdomu, kad jie koreliuoja su tam tikrais turinio dėsningumais: sakykime, sentimentalumas būdingas kreipiniams, pasisveikinimams, praeities atsiminimams, atsisveikinimo formulėms; santūrumas ir konkretumas – kalboms apie buitinius poreikius, kasdienio gyvenimo epizodus; lakoniškumas – patiriamies sunkumams perteikti; literatūros kūrinių citatos noriausiai prisimenamos tada, kai bandoma apibendrinti savo situaciją, dvasinę būklę ar kintančią pasaulėžiūrą; eilėmis, dainų posmais dažnai išsakomas namų ir mylimųjų ilgesys. Tokią raiškos ir turinio koreliaciją neabejotinai labiausiai lemia situacijų išprovokuotos emocijos, lydinčios kurį nors laiškų epizodą, tačiau neatmestini ir kiti veiksniai – jau susiformavęs epistolinis kanonas, derinimasis prie etiketo normų, galbūt cenzūra. Kaip rašo Vita Ivanauskaitė-Šeibutienė, „[n]atūralu, jog gimęs ir didumą gyvenimo žodinės kultūros apsuptyje praleidęs žmogus, rašydamas ar diktodamas kitam laiško tekstą, visada atsiremia į jam įprastą ir patikimą, aktyviam dialogui pirmenybę teikiančios žodinės komunikacijos terpę“ (Ivanauskaitė 2007: 136), todėl „[j] rašto kultūrą bežengiančiame valstietiškajame lietuvių sociume suklestėjo savitas gramatų rašymo modelis, derinantis senosios epistolinės kultūros kanonų atgarsius ir folklorinės kultūros komunikacijas“ (ten pat: 135).

B. Sivickui, kaip ir didelei daliai iš provincijos kilusių inteligentų, šios pastabos taip pat tinka – jis, kilęs iš kaimo, natūraliai buvo perėmęs tradicinio žodinio bendravimo šablonus, juos siejo su įgytaisiais mokantis, tad rašymas kartais įgyja

ir gyvo kreipimosi, pokalbio intonacijų, laiškams būdingas ir iš šnekamosios kalbos perimamas spontaniškumas, greita temų kaita; prašymai, kreipiniai perteikiami kasdieniškai, rašoma neretai taip, tarsi žodžiai būtų tariami balsu privačiame pokalbyje. Ateities tyrimai galėtų atskleisti, kiek tremtinių laiškuose ryškūs kultūrinei tradicijai ar epochai būdingi būdai išsakyti mintis ir jausmus, kiek juose maskuojamas asmens vidinis turinys, įtampa, nerimas. Tačiau nepamirština, kad bent kiek didesnis vieno žmogaus laiškų pluoštas atskleidžia ir unikalią jų autoriaus raišką bei charakterį, jo matomą savosios situacijos ir laiko viziją, be to, tikrai neretai – ir gebėjimą reflektuojant įprasminti tai, kas vyksta.

Laiško struktūra. B. Sivicko laiškai visada pradunami kreipiniu: „Brangiausioji Maryte“, „Mieloji Maryte“, „Mylimoji Maryte“; retesni ilgesni pasveikinimai: „Sveika, Mylimoji Maryte“, „Brangiausioji Maryte, mano angele“... Laiško pabaigoje – visuomet beveik identiškai siuntėjo įvardijimai: „Jūsų vyrelis ir tėvelis Bronius“, „Jūsų išsiilgęs vyrelis ir tėvelis Bronius“... Atrodytų jausminga, pakilu ir gal net kiek sentimentaloka, bet, žinant išsiskyrimo priežastis, jausmingumas visiškai suprantamas. Drama, ištikusi jauną šeimą, pakilų ir jausmingą bendravimo toną daro priimtina, tarsi kitaip kreiptis net negalėtum. Aukščiausiojo laipsnio vartojimas iškalingas: žmogaus svarba išryškėja jam nutolus. Nuolat pasikartojančius parašus po laiškų taip pat galima laikyti dėl ilgesio ir atskirties stiprėjančiu savojo šeimyninio vaidmens – tėvo ir vyro – įsisąmoninimu. Tremtyje ta šeiminei tapatybė tampa svarbiausia. Pasirašydamas tėvu ir vyru B. Sivickas ir sau pačiam bando įteigti, jog kaip šeimos narys vis dar yra su artimosiomis.

Dar didesnis emociingumas ir artumo poreikio akcentavimas persakomas pirmaisiais sakiniais po kreipinio ir baigiamaisiais laiško sakiniais. Jie tarsi kuria savotišką žiedinę kompoziciją, kai didžiausias emociingumas, kuriuo perteikiamos betarpiškumo, prieraišumo, ilgesio emocijos, tiek turiniu, tiek sentimentalumu tarsi nustato rėmą visam laiško turiniui. Žiūrint į laiško visumą paprastai matyti, kad jausminga ir kartu sentimentali intonacija iš aukšto kalbėjimo tono pereina į žemesnę, kasdieniškesnę, o laiško pabaigoje būtinai vėl kuo aukščiau pakyla. Pradžiose dažniausiai džiaugiamasi gautu laišku, nerimaujama, kaip greitai pavyks išsiųsti kitą, ar jie gaunami, kokių emocijų sukelia adresatui. Juose be galo daug palankumo laikysenos ženklų ir natūralaus dėmesingumo pačiam palaikomam ryšiui:

Šiandien gavau siuntinį ir laišką. Siuntinys puikiausias, – laiškas brangiausias, tai vis iš Marytės. Be to, šiandien atėjo 200 rub. Materiališkai pilnai aprūpintas. Dieve, kad kas taip aprūpintų dvasią, – nuramintų tą didžiulį ilgesio alkį.

Jau keturias dienas laukiau iš Tavęs laiško. Šiandien atėjęs tvarkinys [prižiūrėtojas – J. S.-S.] su paštu tuojau padavė banderolę, iš karto kažkokia šiluma apėmė krūtinę. Pradėjo skaityti laiškus; padavė man pirmąjį iš Panevėžio, nors jis ir pirmasis, bet iš karto užtelėjo

pyktis, kodėl ne iš Marytės. Bet štai, o laimė, vėl Sivickui... Iš Marytės... Aš anksčiau neįsivaizduodavau, kad mylimas žmogus gali tapti tokia neapsakoma brangenybė.

Sveikos, mano Brangiausiosios Marytė ir Romute. Šiandien gavęs Jūsų 15-tąjį laišką, tuojau užsikoriau aukštai ant narų, pasidedu savo „stalą“ [turimas galvoje draugo padovanotas lagaminas, ant kurio jis ir rašydavo savo laiškus – J. S.-S.] ir „pilu“ atgal.

Laiškų pabaiga dažniausiai taip pat itin pakylėta: „Likit sveikutės, mano mylimiausiosios, mano brangiausiosios Maryte ir Romute. Bučiuoju judvi karščiausiai“, „Iki pasimatymo, Maryte, laukiu, laukiu. O dabar bučiuoju Tave ir Romutėlę karštai karštai“.

Kai kur, galima sakyti, įsiterpia tam tikras kurtuazinis stilius, kitomis sąlygomis galintis atrodyti nenatūraliai, būti perteklinis. Tikėtina, kad šiuosyk galėjo būti rašoma ir labai nuoširdžiai:

Tavo vieno laiško man neatstotų šimtai laiškų gautų iš bet kur. Baigiu, Maryčiuk. Likite sveikos, mano brangiausiosios Maryte ir Romute. Bučiuoju Jus karštai karštai.

[...] vienintelė mano laimė pasidalinti su Tavimi mintimis, nuotaikomis, įspūdžiais, net ir tas popierius, kurį Tu palietei, man brangus. Atleisk, kad taip prikireivojau, labai skubu, noriu, kad paimtų, gal dar spėsiu. Likit sveikutės. Bučiuoju Tave ir Romučiuoką karščiausiai.

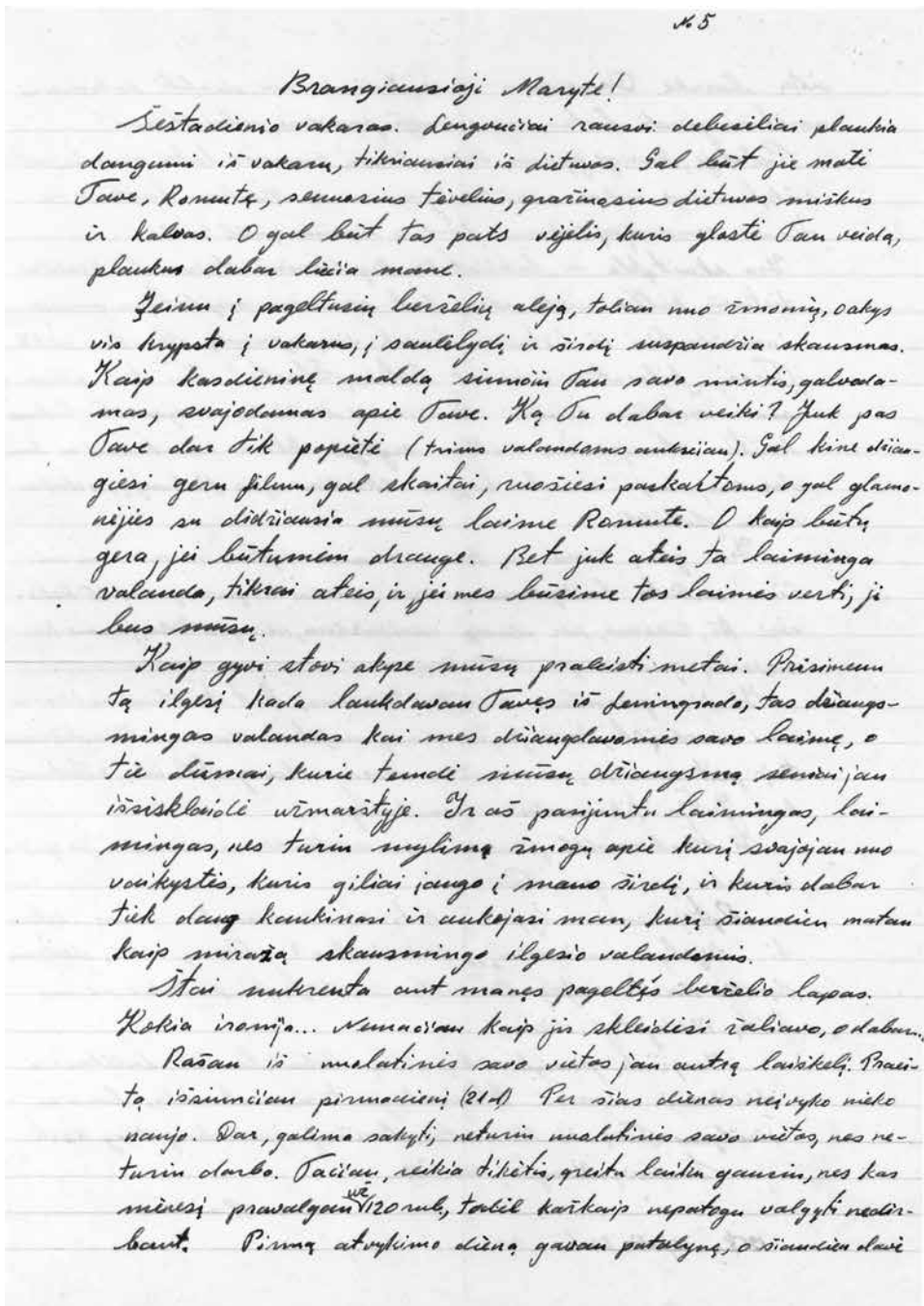
Neretai paskutiniaisiais laiško sakiniiais adresato tarsi prašoma pabūti kūno pratėsimu, padaryti tai, ko pats autorius fiziškai negali, nors labai norėtų:

Maryte, baigiu šios dienos įspūdžius. Tu juos gausi greičiausiai prieš pat Naujus Metus. Neliūdėk, Maryčiuk, priglausk prie krūtinės Romutę, mūsų kūdikėlį, pabučiuok ją nuo manęs, o aš pasistengsiu tą vakarą būti nuošaliau, kad galėčiau apie Jus galvoti. Perduok linkėjimų Danutei ir artimiesiems draugams, pasveikink juos nuo manęs su Naujais Metais.

Labai dažnas laiškų užbaigimo akcentas – bandymas padrašinti, suteikti vilties, nuraminti, esamą situaciją apibūdinti ieškant kuo palankesnių momentų:

Kažkaip linksma, kad jau nuo šios dienos „sugrįžta“ saulė – dienos ims ilgėti, kad ateina Naujieji metai, kurie mane išves į laisvę pas brangiąją Marytę, pas mieląją Romutę, o dabar tik truputį kantrybės ir ryžto iškęsti viską iki galo.

Nusiramink, Maryčiuk, saugok save kaip galėdama. Stenkis gerai išsimiegoti, maitinkis gerai ir visas negeras, sunkias mintis vyk šalin. Dėl manęs, Maryte, žinok, kad aš visa širdimi ir siela amžinai su Tavimi. Bučiuoju Tave ir Romutę karštai karštai.

B. Sivicko laiško faksimilė. Asmeninis straipsnio autorės archyvas

Struktūros požiūriu vertinant vidurines laiškų dalis galima išskirti kelis dalykus: po jausmingo pasisveikinimo paprastai atsakoma į žmonos laišką, kuriame domėtasi tam tikromis konkrečiomis realijomis, toliau – darbo, bendravimo su draugais,

teisinių reikalų aptarimai bei šen ten įsiterpiančios pokalbiai apie literatūrą. Beveik kiekviename laiške komentuojamas siuntinių turinys. Labai mažai atsiminimų, nuorodų į praeitį, mažai informacijos apie draugų ratą, bendrus pažįstamus. Akivaizdu, kad nors laiškų autorius iš paskutiniųjų tapatinasi su asmeniu, išvykusių iš Lietuvos, jo interesai stipriai pakitę. Jie daugiausia apima čia ir dabar išgyvenamas situacijas: tai nenutolstama nuo būtinausių poreikių patenkinimo – pakankamai pavalgyti, gauti vaistų, nesušalti, švariai išsimiegoti, tai apmąstoma sava būklė, tai mintimis kabinamasi į kultūrinius interesus lyg į kokią išlikimo garantą. Kaip tik grožinei literatūrai lietuvių kalba čia tenka pagrindinis vaidmuo.

Eiliuoti intarpai. B. Sivicko laiškuose eiliuotų poetinių intarpų ne taip ir daug – iš viso penki tekstai, dažniausiai parašomi laiško pabaigoje, taip dar sustiprinant laiško emocinę kulminaciją. Trys tekstai – jo paties sukurti, dedikuoti žmonai ir dukrai, vienas Williamao Shakespeare'o (verstas Aleksio Churgino) sonetas „Dviejų širdžių ištikima draugystė“ – lyg savųjų išgyvenimų atspindys ir kartu nuoroda į pasaulinės kultūros ilgesį. Viena laiške, pasakojančiame apie lageryje atšvęstas Kūčias, – tremtinių dainos „Neliūdėk, motule, kad prie Kūčių stalo“ žodžiai, liudijimas apie per dainą patiriamą likimo brolių bendrystę.

Nesunku pajusti, kad eilėmis perteikiamas didžiausio intensyvumo emocinis išgyvenimas. Būtent eiliuoti intarpai susiję su aukščiausiais tuo metu patiriamais jausmais. Su meile. Žinoma, tikėtina, kad eilių tematika būtų galėjusi būti ir kita, jei nebūtų bijota cenzorių akies. Žinojimas, kad laiškai gali būti skaitomi pašalininių, galėjo nulemti, kad tremtiniai vyrai mieliau apdainuodavo ilgesį namams ir artimiesiems nei rūstesnes – keršto, pykčio, neapykantos – emocijas ar savo vertybes – pareigą tėvynei, pasiryžimą dėl jos kovoti, nors tokių nuotaikų taip pat būta. Tai įrodo kad ir minėtojo eiliuotų linkėjimų rinkinėlį posmų rinkinys (NGK). Slapta perduodamas žodis buvo kovingesnis. Vis dėlto jei tos ilgesio emocijos, meilės, pasitikėjimo, atsidavimo jausmai nebūtų buvę tikri, vargu ar jie būtų liejęsi eilėmis.

Įdomu, kad B. Sivickas nei prieš tai, nei po to gyvenime nerašė tokių emocingų laiškų, privačiuose pokalbiuose jausmingumą išsakydavo taip pat gana santūriai, su tam tikra atsarga, tad šie laiškai yra didžiausio emocinio jo atvirumo liudytojai. Jam pačiam kaip kūrėjui nebuvo svetimos lyrinės intonacijos, bet prozos ir dramatos, net komedijos žanrai buvo kur kas artimesni, poezija rašyta retai. Vis dėlto šiuose laiškuose nepasirodo nė menkiausio komizmo daigo. Tai, beje, akivaizdu skaitant ir kitų tremtinių laiškus. Galimas dalykas, kad tiek jam, tiek kitiems kaliniams tremties laiškų rašymas atvėrė asmenybės dalį, kurios jie gal net nebuvo jautę turį, išskėlė ilgesį ir prierašumą kaip įvardyti tinkamas pajautas, nors šiaip, kasdien bendraujant, visa tai būdavo prigesinama. Ir ne tik kasdien. Sentimentalumas, melodramatiškumas, stiprūs meilės jausmai artimajam ir oficialiojoje to meto literatūros kritikoje

buvo laikomi meninio žodžio nuodėmėmis⁷. Lyginant su oficialiąja spausdinama poezija, iš kurios laukta idėjiškumo ir pozityvumo⁸, represuotųjų poezija buvo daug niūresnė, tarsi perteikė savotišką pasyvumą. Jų laiškuose akivaizdžiai dominuoja sunkių emocijų – liūdesio, ilgesio – patirtys. Cenzūra jas galėdavo toleruoti, nes šios, sunkesnės, emocijos neatrodė tokios pavojingos kaip aktyvų pasipriešinimą skatinanti patriotinė poezija. B. Sivicko cituojama viena populiariausių tremtinių dainų yra puikus tekstas apie namų ilgesį, kurio pabaigoje – tik atsargi šviesi viltis, svajonė apie grįžimą namo:

Neliūdėk, motule, juk ašai ne vienas
Palikau tėvynę ir gimtus namus,
Juk ir daug nevalgys šitos vakarienės,
Ne tiktai Tėvynėj, bet ir čia pas mus.

Kai žaliuos eglutė ir degs žvakė Kūčių,
Kitąmet vėl būsiu su Tavim drauge,
Vėl plotkelę laušiu iš Tavo rankučių,
Ašarą nubraukęs skepeta balta.

Kitas jo cituojamas poetinis kūrinys, W. Shakespeare'o sonetas, skamba ryžtingiau, bet ten valios jėga pirmiausia nukreipta į asmens vidų, jokių lūkesčių ar ketinimų veikti išorines aplinkybes taip pat nėra:

[...] Aš, turėdamas laiko, skaitau. Tik ką perskaičiau puikią knygutę *Iš Renesanso poezijos*⁹, Churgino vertimas. Vienas Šekspyro sonetas taip sužavėjo, kad ryžausi net Tau parašyti:

Dviejų širdžių ištikima draugystė
Jokių nepaiso kliūčių kelyje;

.....
7 Žaismingai ir taikliai tų laikų poezijos dėmesį jausmams Algirdas Julius Greimas aprašo taip: „Pagal įsigalėjusią nuomonę, Sovietų Rusijoje įsiviešpatavęs 'atlydys' pasireiškė Partijos leidimu daugiau vietos skirti tiek literatūroje, tiek ir šiaip menuose, sentimentams bendrai ir meilei ypač. Logiškai galvojant: jei paimsi sovietinio rašytojo poezijos knygą, jei suskaičiuosi eilutes, skirtas 'jausmams' aprašinėti, į kitą pusę atrinkdamas eilutes, skirtas kitokiems 'gražiams' dalykams, tai tokiu statistiniu metodu galėsi nustatyti kiekvieno poeto 'atlydimo' koeficientą.“ Tų eilučių, skirtų meilei, jis randa itin mažai (Greimas 1991: 483–488).

8 Kaip rašo Aušra Jurgutienė, tuo metu „[c]ituodami Ždanovą, literatūros kritikai diegė literatūroje socialistinį realizmą, taikydami jai keturis svarbiausius reikalavimus: liaudiškumo, partiškumo, idėjiškumo ir klasinio požiūrio, kurie turėjo užtikrinti jos turinio 'teisingumą'“ (Jurgutienė 2019: 400).

9 *Iš renesanso poezijos* 1957.

Juk meilė – dar ne meilė, jeigu ją
Sutriuškina klasta ir išdavystė.

Tikroji meilė – tai žvaigždė skaisti,
Kuri nei mirksniui nepaliauja degti,
Ir drąsina jūreivį gūdžią naktį,
Kai laivą svaido viesulai pikti.

Ne, meilė ne pastumdėlė Likimo,
jai visagalis laikas nebaisus,
Kuris naikina lūpų radastus
Ir iš visų tą pačią duoklę ima.

Jei Tau meluoja posmai šių eilių,
Nebėr pasauly meilės! Aš tyliu...

Nuosavos patirtys, kai yra sueilijuojamos, tiesiog organiškai įauga į proza užrašomas mintis, išgyvenimus. Sporadiškai įsiterpiantis eilivimas pačiam rašančiajam leidžia sureikšminti išgyvenimus, kartu juos ir sau aiškiau įvardyti ir įvaizdinti. Štai 12-o laiško pabaiga:

Maryte, rašau ir nežinau, kam aš tokias mintis, tokią nuotaiką Tau pasakoju, juk bloga nuotaika blogai veikia kitą žmogų, geriau baigti.

Štai mano draugai, vis dėlto, išėjo į kiną, o aš lieku vienas.

„Ir aš lieku vienas, o Tavęs – miela – nei aido,

Tave skriaudžia, skriaudžia ten visi;

Vakaras nuėjo liūdnas, užsidengęs veidą,

Likom aš, naktis ir ilgesys“.

Eisiu aš į žvaigždėtą naktį laimės paieškoti.

Sudie, Maryčiuk, atleisk, kad tau tokias nesąmones paistau, tokia mano paskutinių dienų nuotaika.

Tikėtina, kad toks savo paties būsenos pakylėjimas iki meninio vaizdo savaip stabilizuoja rašantįjį, leidžia sau pačiam užrašytus išgyvenimus geriau įsisąmoninti.

Eilėraščių citavimą, jausmų raiškiai pasirenkamą eilių formą laiškuose tikriausiai derėtų sieti su dviem tradicijomis – literatūrine ir dainiškąja, folklorine. Tarpukaryje augusiai kartai poetinis grožinės literatūros stilius, eiliuota kalba vis dar buvo aukštojo kalbėjimo sinonimai, o poetiškumas, rimavimas, klasikinės pėdos įvaldymas prilygo sakomo turinio sutaurinimui. Popieriaus lape eilijuojama tai, kas vertinga

dvasiniu, moraliniu, idėjiniu požiūriu, ką verta ištarti ir įamžinti. Bet ne mažiau svarbus galėjo būti ir stipriai jaučiamas dainų funkcinis kodas. Tradicinėje kultūroje būtent dainos žanras legitimuoja atvirą emociingumą, kituose folkloro žanruose neryškų, kaip, beje, neryškų ir apskritai kasdienėje žodinėje komunikacijoje. Kaime užaugusiam žmogui išsidainuoti tolygu intymiai išsakyti, atsiverti. Eiliavimą ar eilių citavimą galima laikyti ne tik noru egzaltuotai perteikti sureikšmintą jausmą, bet ir išdava iš vaikystės atsinešto supratimo, kad daina, eiliuota kalba, ritminė ar rypuojanti intonacija yra pati natūraliausia jausmo raiškos forma. Nors iš pirmo žvilgsnio B. Sivicko laiškuose akivaizdu, kad stipriau remiamasi grožine literatūra kaip autoritetu, vis dėlto emociingi eiliavimai artimesni romansinei to laiko dainų stilistikai. Viename iš pirmųjų laiškų užrašytame eilėraštyje „Tau, Maryte“ kaip tik ir justa ta dainiška, romansinė, itin atvira ir sentimentali intonacija:

Baisios audros man sukėlė
Skausmą širdyje;
Tiktai Tu, kaip saulužėlė
Gaivini mane.

Nei ramybės, nei paguodos,
Džiaugsmo nerandu,
Kas gi ranką man paduotų,
Kas gi, jei ne Tu...

Netekau draugų, savųjų,
Laisvę praradau;
Tu likai man iš visų jų,
Gyvenu vien Tau.

Nuo Tavęs mane atskyrę
Mūrai, geležis,
Bet ne jiems išskirti meilę,
Jeigu ji – ugnis.

Tikėtis aukšto meniškumo iš tokiomis sąlygomis kuriamos poezijos tikriausiai būtų klaida. Tokios kūrybos ypatumas tas, kad ji visų pirma išreiškia čia ir dabar išgyvenamą patirtį, o ne tos patirties refleksiją ar poeto meistrystę, originalumą. Ji be galo nuoga, tai tikslus esamosios išorinės ir vidinės asmens realybės atspindys. Šiuo atveju poetinis vaizdas nėra sukurtas, greičiau tik sukurptas iš to, kas glūdi skaitančio žmogaus atminties paviršiuje, – naudojama jau esamais poetinės ar net

proginės kalbos šablonais siekiant pasakyti, kas išgyvenama (audrų metaforą įprasta pasitelkti gyvenimo sunkumams apibūdinti; ištiesta ranka tampa pagalbos metafora; romantiškas ir gerai žinomas yra meilės lyginimas su ugnimi). Toks rašymo būdas artimas folkloriniam ar proginiam eilivimui, kai naudojamos jau apyvartoje egzistuojančių formulių ir poetinių motyvų visuma. Eilėraščių tiesiog pasakoma, kaip jaučiamasi, ir parodoma, koks brangus yra žmogus, kuriam rašoma. Gali būti, kad rašydamas autorius ir nesijautė kurias kūrinį (nuolat užsimenama apie triukšmą barake, negalėjimą susikaupti, atsiriboti), tiesiog sueiliavo savo jauseną, chaotišką ir sunkią patirtį įrašė į lakonišką žodinę formą, jo paties sąmonei suteikiančią raminančio aiškumo.

Kita vertus, kokia galėtų būti terapinė tokio rašymo vertė? Dviem pirmomis eilutėmis metaforiškai nusakoma visa patiriama situacija ir santykis su ja, toliau įvardijamas stiprybės ir paguodos šaltinis, tada per mūrų ir geležies metaforą užsimenama apie įkalinančias asmenį ribojančias sąlygas, galiausiai metaforiškai nurodomas nepavaldumas sunkioms aplinkybėms („Bet ne jiems išskirti meilę, Jeigu ji – ugnis“). Nuo įvardijamos sumaišties laipsniškai judama prie deklaruojamos stiprybės ir jėgos. Tai galima laikyti savitaigos technika, pastanga save stabilizuoti žodžiu. Tiesa, tokią funkciją gali atlikti ne tik eiliuoti tekstai, bet tikriausiai ir visi kiti, kuriais perteikiama tam tikra autorefleksija. B. Sivicko laiškuose pasitaiko ir poetiškų pasakymų proza – juos iš dalies laikytume beletristiniais intarpais. Jais tarsi siekiama adresatui perteikti rašančiojo būsenos išgyvenimo aplinkybes, bet kartu tai ir savęs vaizdavimas iš šalies. Akivaizdu, kad rašantysis nori būti pamatytas būtent taip – besiilgintis ir visame niūrios kasdienybės akiplotyje ieškantis bent menkiausios ryšio su adresatu užuominos:

Šeštadienio vakaras. Lengvučiai rausvi debesėliai plaukia dangumi iš vakarų, tikriausiai iš Lietuvos. Galbūt jie matė Tave, Romutę, senuosius tėvėlius, gražuosius Lietuvos miškus ir kalvas. O galbūt tas pats vėjelis, kuris glostė Tau veidą, plaukus, dabar liečia mane.

Įeinu į pageltusių berželių alėją, toliau nuo žmonių, o akys vis krypsta į vakarus, į saulėlydį ir širdį suspaudžia skausmas. Kaip kasdieninę maldą siunčiu Tau savo mintis, galvodamas, svajodamas apie Tave. Ką Tu dabar veiki?

Laiškuose ne kartą užsimenama, kad ilgesys perauga net į fizinį skausmą, todėl toks epizodas greičiau yra ne noras įsiteikti rūpestingai žmonai, egzaltuotai perteikiant jausmą, bet tik vienos iš daugelio labai jausmingų akimirku fiksavimas. Tai, kad tokios mintys užrašomos ir siunčiamos adresatui, rodo didelį pasitikėjimą jo empatiškumu, bendryste ir didelį poreikį tą pasitikėjimą jausti.

Plačiau pažvelgus į tremtinių laiškus akivaizdu, kad į laišką įterpti eilėraščių yra gana nereta, kaip ir kalbėti apie ilgesį, minčių, emocijų kaitą. Emocingą, elegišką

poeziją tremtyje kūrė Antanas Miškinis, Adelė Dirsytė, Antanas Lotužys, Juozas Grušys ir kiti. Sunkios jos kūrimo situacijos leido pasirodyti jausmingumui, kurį išpažinti brangiam žmogui tapo rašantį asmenį sutvirtinančia veikla.

Aforistiniai intarpai. Poeziją tremtinių laiškuose, akivaizdu, galima laikyti atviriausiais ir nuoširdžiausiais laišku epizodais. Sudėtingiau – su aforistiniais intarpais, taip pat dažnai tremtinių laiškuose. B. Sivicko laiškam aforistika itin būdinga; labai dažnai tam tikra apibendrinanti mintis perteikiama patarle, žinomo rašytojo citata ar asmenine įžvalga. Jo rašymo stiliui būdinga, kad aforizmas paprastai pateikiamas pastraipos viduryje ar pabaigoje ir apibendrina kelių ankstesnių sakinių turinį, tarsi tampa dėstomų minčių išvada. Toks stilius kartais šiek tiek primena moralizavimą, o pats laiškas ar jo dalis – pamokslą, tačiau už savotiško moralizavimo justis ir kita intencija, – savo esamai situacijai, savo sunkioms būsenoms, kančiai būtinai norima rasti pateisinimą, norima priskirti tam tikrą patirtinę vertę, savo kalbėjimą parodyti kaip prasmingą, tuo pat metu guodžiant ir save, ir skaitytoją:

Kuo toliau nuo namų – nuo Tavęs ir Romutės, tuo labiau kankina ilgesys. Labai gaila, kad tik du Tavo laiškus teturiu: paskaitau paskaitau ir lyg šviesiau akyse pasidaro, išbučiuoju nuotraukas kaip talismaną ir kažkokia šiluma apima krūtinę ir nors trumpam laikui pasijuntu žmogumi. *Tikrai laimę ir laisvę įvertini tik tada, kai jų netenki* [čia ir toliau išskirta mano – J. S.–S.].

Nenusimink, Maryte, mes dar daug gražių švenčių praleisime, sukursime gražų gyvenimą, kad kiekviena diena bus kaip šventė ir prisiminsime šias dienas kaip nevykusį sapną, kaip smulkmeną. *Juk ir dangaus mėlynė nėra tokia žydri, jeigu joje nėra debesėlių.* Tokiais atvejais man labai skaudu, kad Tu kenti per mane, kad aš esu Tavo kančių tiesioginis kaltininkas.

Gyvenu viltimis ir svajonėmis, niekada nenuleidžiu galvos, neprarandu nuotaikos. *Kiekvienoje vietoje yra turtų, tik reikia mokėti juos surasti.* Todėl ir čia stengiuos kaip galima daugiau jo prisirinkti, nors iš dalies susigrąžinti tai, ką praradau. Per šiuos šešis mėnesius perskaičiau daugiau knygų, negu per paskutinius šešerius metus.

Cituotose ištraukose ir daugelyje kitų vietų jis pabrėžtinai stengiasi akcentuoti teigiamus esamos situacijos aspektus, pozityvų nusiteikimą, tarsi norėdamas parodyti žmonai, kad nėra palūžęs, nėra sutrikęs, kad kontroliuoja savo jausmus, laiką ir valią. Taip rašydamas guodžiasi pats ir guodžia žmoną.

Galima būtų daryti prielaidą, kad kai kurie aforizmai nėra sukurti jo paties ar perimti iš literatūros, – jie veikiau ateina iš karo ir pokario metų pamokslų, kuriuos kunigai galėdavo sakyti kovų, grėsmės ir nepriteklių išvargintiems žmonėms, ypač tremtinių ir politinių kalinių dvasiai sustiprinti. Tai galėdavo būti ne tik Šventojo

Rašto citatos, bet ir daugybė posakių, skirtų susitaikyti su neišvengiamais dvasiniais bei materialiniais sunkumais:

Kartais net pagalvoju, o gal taip ir reikėjo, kad aš čia atsidurčiau, kad gyvenimas parodytų man mane patį, nes per daug buvau sumenkęs, užmiršęs kitus ir Didįjį Gyvenimą. *Vienus žmones vargas, nelaimės padaro piktus, irzlius, suklupdo morališkai, o kitus užgrūdina, nušveičia rūdis ir jie tampa dar stipresni ir gražesni*¹⁰. Pastarųjų aplinkoje ir aš esu. Yra žmonių padariusių nusikaltimų, klaidų, bet morališkai nesupuvusių. Kai atvykau į vietą, savo tėvynainių tarpe negirdėjau nei mažiausio keiksmožodžio, nebuvo atsitikimų, kad kas nors kam dingtų, o atvirksčiai – dalinasi kąsneliais kaip broliai.

Tiesa, kai kurių pakantumą ir susitaikymą deklaruojančių teiginių nuoširdumu galima suabejoti. Grįžęs iš tremties, B. Sivickas niekada nesamprotavo apie ją kaip apie dvasinio augimo vietą, kurioje žmonės tampa moralesni, atranda teisingesnę kelią, išmoksta išsižadėti klaidų ar „pasigydo“ neteisingas pažiūras. Gali būti, kad tokios retorikos kai kada būdavo imamasi gudraujant, numanant, jog laiškai tikrinami, ir norint kiek įsiteikti cenzoriams, kad visi laiškai laiku nueitų ten, kur reikia. Panašiai su cenzoriais flirtavę prisipažįsta ir kiti politiniai kaliniai, antai Vytautas Skuodis liudija: „Retkarčiais, kad nukreipčiau cenzorių budrumą, pateikdavau ir tokių citatų, kurios tarsi parodo mano 'lojalumą' santvarkai“ (Skuodis 2015: 11); tą patį darydavęs ir Juozas Augustaitis: „Rašydavau tik tai, kas svarbiausia, gerai žinodamas, jog laiškas nepraslys pro cenzūrą neperžiūrėtas. Kaliniai žinojo, ką rašyti, kad laiškas pasiektų artimuosius, kad cenzoriai jo nesunaikintų“ (Augustaitis J., Augustaitis A. 2009: 6).

Žinomų rašytojų citatos taip pat galėjo būti pasirenkamos norint įsiteikti režimui, tačiau B. Sivicko laiškuose jomis naudojamos itin specifiskai. Jos pritaikomos ten, kur norima švelniai patraukti per dantį sistemą ar tiesiog agresyvią aplinką. Klasikos autoritetų žodžiai iškeliami tarsi apsauginis skydas tuomet, kai norima bent kiek atviriau parodyti priešiškus patiriamiems dalykams:

Buvo klausimas dėl nuteistųjų namiškių. Konsultantas pasakė, kad namiškių niekas neturi teisės liesti, nes vienas žmogus neatsako už kito veiksmus. Tačiau, suprantama, jeigu namiškiai kartais, sakykim, persitartų susijaudinę, gindami savo artimąjį, tada gali visko būti. Maryte, to ir aš bijau. Žinau, kad Tu ne tokio charakterio kaip aš, bet geriausiai, kaip Puškinas sako ... „*nesiginčyk su kvailiu*“¹¹.

10 Mintis apie pamokslų aforistikos įtaką kalinių laiškams atėjo į galvą pastebėjus, kad beveik identiškų aforizmų pasitaiko ir kitų kalinių laiškuose. Antai S. Stunguryš, taip pat kalėjęs Mordovijoje, savo žmonai parašo beveik tais pačiais žodžiais: „Neliūdėk, Alyte, kančioje yra prasmės. Ji nuplauna visas sielos rūdis“ (Stunguryš 2006: 34).

11 Turimas galvoje Aleksandro Puškino eilėraščio „Я памятник себе воздвиг нерукотворный (Exegi monumentum)“ (liet. „Sukūriau sau paminklą, ne ranka statytą“, 1836) fragmentas: „Būk

Tad šiuo atveju cituojamas liaudiškas priežodis, perimamas iš rusų klasiko teksto tikriausiai vien tam, kad adresantas parodytų pasitikėjimą „didžiosios tautos“ kultūra, tuo pat metu baksnodamas į tos pačios tautos represinę sistemą. Toks dvigubas žaidimas imituoju palankumą ir maskuojant priešiškus kiek primena ezopinę kalbą, nors ir negali būti su ja tapatinamas. Kaip rusų ezopinės kalbos tyrėjo Levo Losevo mintis apibendrina Dalia Satkauskytė, šioje kalboje veikia nesudėtingas priedangos ir žymiklio žaismas, padedantis sukurti teksto prasmės „specifinę dvikryptę ambivalenciją (pranešimas, orientuotas į cenzorių, ir pranešimas, skirtas žymiklį atpažinti gebančiam skaitytojui)“ (Satkauskytė 2019: 262–263). Cituojant „legalius“ autorius tekste siekiama tariamos ideologinės pusiausvyros, kad pasakant kažką nelojalaus, neatsargaus, būtų čia pat pasakyta ir kažkas, kas leistų apsiginti.

Kitais atvejais rašytojų citavimas yra tiesiog rašančiojo tapatinimosi su kultūringąja visuomenės dalimi deklaravimas. Kalbėdamas apie niūrią ir nepatrauklią socialinę aplinką, jis mintyse nuolat turi kitą bendruomenę – kultūringų žmonių, todėl klasikų citomis dar labiau pabrėžia nesitapatinimą su primetamu kalinio – visuomenės atmatos – įvaizdžiu:

Praeitą naktį pasijutau dūmuose, maniau, kad degu. Pasirodo – apačioje gulintieji susisukę į laikraštį po tokius cigarus dvokiančias machorkes kaip kočėlus didumo ir traukia. Ėmiau bartis, o jiems nei šilta, nei šalta. Jie pripratę prie tokio barimosi bei keiksmų, kad net saulė aptemsta ir žemė sudreba (kaip rašo mūsų Donelaitis)¹², o mano pastabėlių jie nei girdėt negirdėjo. Žinoma, jie manęs kolyti nepradėjo, nes patalpose oficialiai rūkyti draudžiama, bet ir pasiekti nieko nepasiekiau; ką padarysi su tokiais skeltanagiais. O kolytis jų keiksmožodžiais aš negaliu, neapsiverčia mano liežuvėlis ir tiek.

Suprantama, jei žiūrėtume vien teksto sklandumo, estetikos ar kalbos ekonomijos, toks citavimas, įterptas į buitinių pasakojimą, atrodytų lyg ir perteklinis. Bet šiuo atveju jis turi papildomą intenciją – teigti savivertę, tapatybę.

Viename laiške, siųstame iš Mordovijos, perpasakota ir įdomi situacija, kur pasinaudojama manipuliacija ideologiniais teiginiais, siekiant diskredituoti oficialiąją ideologiją. Tokį iš dalies gynybinį, iš dalies puolamąjį žaidimą ideologiniais, vertybiniais teiginiais galėjo būti įvaldę nemažai politinių kalinių, nes jis buvo būtinas

lygiai atlaidi gyrimui ir peikimui Ir nesiginčyk su kvailiu“ (vertė Vincas Mykolaitis-Putinas; Хвалу и клевету приемли равнодушно, и не оспаривай глупца).

- 12 Kristijonas Donelaitis buvo vienas iš nedaugelio lietuvių autorių, priklausančių sovietinės lietuvių grožinės literatūros kanonui (Jurgutienė 2019: 398), kuriais remtis buvo saugu; tiesa, čia jo tekstas cituojamas netiksliai, greičiausiai turimas galvoje šis *Metų* fragmentas: „Taip besipasakojant štai vakmistras pasirodė Ir besispardydamas taip baisiai keikti pagavo, Kad sviets visas su visais daiktais padrebėjo. 'Kad perkūns, kad velnias' – ai, žmogau, pasimislyk! Kam dūksti taip, kam keiki taip išsižiojęs? Ar tave patį jau šėtons padūkino visą?“ (Donelaitis 1956: 36–37).

savigynai kvočiant, kai reikėdavo žaibiškai apsiginti, teisinantis dėl vienos ar kitos užprotokoluotos neatsargios frazės ar nelegalaus spausdinto žodžio. Gelbstintis nuo kaltinimų antitarybiškumu reikėdavo sau priimtinas tiesas pagrįsti kaip oficialiai teisingas, neva jos deklaruojamos leidžiamų autorių tekstuose, arba įrodyti, kad išsakyti teiginiai neprieštarauja oficialiajai ideologijai. Viename pasakyme ar „citate“ galėdavo būti suplakami skirtingų ideologinių sistemų teiginiai ir pateikiami taip, tarsi būtų „legalūs“. Tokie pasakymai ir parašymai buvo pats tikriausias cenzorių ir jėgos struktūrų atstovų tampymas „už ūsų“, kai kada – gal ir jų nuovokumo „tikrinimas“:

Vakar kūčiavojome. Kūčios buvo labai iškilmingos. Visi lietuviai sudėjome po 15 rub., kas neturėjo, tas iš siuntinio pridėjo ir taip mūsų sekcijoje suruošėme stalą daugiau kaip šimtui žmonių. Dalyvavo (daugiau) beveik visi lietuviai ir buvo svečių iš kitų tautybių bei religijų. Buvo vyskupas, (su kuriuo beveik kasdien susitinku), palaimino stalą, pagiedojome keletą šventų giesmių, mano kolega Razauskas (jo šeima gyvena Vilniuje) pasveikino visus su Kūčiomis, o man teko pasveikinti visus svečius atsilankiusius (rusų kalba). *Pasveikindamas palinkėjau, kad dar didesnė būtų tautų draugystė ir taika žemėje, kaip rašoma šv. Evangelijoje.*

Šiuo atveju vienas dažniausių to meto tarybinių šūkių – „Už taiką visame pasaulyje“ – priskiriamas šv. Evangelijai, taip vertybinio bei ideologinio autoriteto balsą perduodant religiniam diskursui. Šiek tiek rizikinga, bet ir lengvai „nukenksminama“ užuomina, ir dauguma kalinių vis dėlto galėjo ją suprasti kaip tam tikrą maišto elementą viešuose žodžiuose. Šis epizodas taip lakoniškai ir neutraliai perpasakojamas laiške, kad akivaizdu, jog siunčiama dviguba žinutė.

Dar pora žodžių apie nuolankios laikysenos, parodomos per aforistinius intarpus, patikimumą. Labai gali būti, kad būtent tremtyje, atsidūrus aktyvių kovotojų už laisvę aplinkoje, B. Sivicko patriotinės nuostatos tik stiprėjo. Laiškuose jis nemini, bet mokykla lietuviams, kurią stengėsi ten įkurti, buvo skirta kaip tik tiems miško broliams, kurie nebaigę mokyklos pokariu išėjo partizanauti, o vėliau ilgiems metams buvo ištremti į lagerius. Apie tai jis užsimena po kelių dešimtmečių duotame interviu *Vakarinėms naujienoms* (Sivickas 1989: 5). Taigi mokyklos steigimas, organizavimas, darbas joje buvo ne tik bandymas rasti fiziškai lengvesnės veiklos, bet ir noras padėti socialiniame užribyje atsidūrusiems žmonėms, kurių ateities perspektyvas stabdė ne tik ilga bausmė, bet ir mokyklos atestato neturėjimas. Būtent čia, lageryje, jis iš tiesų pradeda *veikti* kaip savo tiesos gynėjas, nors laiškų mintys ir nuotaikos to neparodo. Apie represuotųjų laiškų tekstų nuotaikų ir tikrųjų nuostatų, susijusių su likimu, santvarka, ateitimi, neatitikimą kalba ir S. Stungurys: „[T]arp nuovargio nualintų žmonių čia buvo istorijos optimistų, šviesuolių, kurie

atkakliai švietėsi, rengdamiesi būsimoms batalijoms su režimu. Tų žmonių mintys ir nuotaikos sąmoningai laiškuose nutylėtos“ (Stunguryš 2006: 6).

Jei dar sykį plačiau pažvelgtume ne tik į B. Sivicko, bet ir į kitų represuotųjų laiškų, aforistiniuose intarpuose ir citatose pastebėtume dar vieną ryškų dėsninumą: laiškų autoriai mielai cituodavo tiek lietuvių, tiek rusų ar Vakarų literatūros klasikus, tačiau nepasitaikė matyti, kad citatomis būtų kaip nors tiesiogiai pataikaujama režimui, šlovinama sistema, santvarka, kad būtų užsipuolamas kapitalizmas ar supuvęs senasis pasaulis, menkinamas pasipriešinimo judėjimas. Laiškuose esama tam tikros vertybinės moralinės ribos – ir ji neperžengiama. Šiuo požiūriu politiniai kaliniai ir tremtiniai atrodo laisvesni už tuos, kurie viešino savo raštus šiapus dygliuotos vielos.

APIBENDRINANT

Tremtinių ir politinių kalinių laiškai kaip egodokumentai yra išskirtiniai. Juose rašoma, kas vyksta čia ir dabar, – be laiko ir patirties distancijos. Rašoma apie atskirtį, apie išbandymus, apie radikalius fizinius ir dvasinius pokyčius, kurie ir adresantui, ir adresatui yra labai sunkūs. Tai trauminės patirties laikas, dar be apibendrinimų, kai mintis randasi neturint didelių lūkesčių dėl ateities, negalint atvirai kalbėti apie tai, kas įvykę. Nežinomybės ir nestabilumo situacijoje laiško iš tremties laiko distancija apima laiką nuo ankstesnio laiško iki būsimo atsakymo į rašomą laišką, kai žinai, kad jokio kito būdo kalbėtis nėra. Laiško erdvė – nuolatinis bėgimas mintimis į ten, kur norima būti, iš ten, iš kur pabėgti neįmanoma. Tai pokalbis tarp dviejų, kur tikimasi susikalbėti ir tikima bendryste, kad esi girdimas ir kad girdi kitą, tai tam tikras pasitikėjimo laukas, kur dar ir papildomai stiprinamas ryšys. Laiškuose išpažįstamas artumas įsisąmoninamas kaip didžiausia vertybė. Tad ir tokio rašymo raiška nėra atsitiktinė. Žodis turi būti taiklus ir svarus, kad pramuštų visas užkardas – laiko, atstumo, didėjančios atskirties dėl patirties skirtingumo. Literatūriškumas pasitelkiamas išraiškai, įtaigai sustiprinti, norint kuo taikliau suformuluoti mintį.

Ryškiausi represuotųjų laiškų literatūriškumo bruožai: beletrizuota kalba, poetiniai intarpai, aforistika, vaizdingumas, retorinės figūros. Didžiausią įtaką laiškų kalbai neabejotinai daro skaitomos knygos, jos noriai cituojamos. Kadangi režimo sąlygomis saugiau cituoti nei formuluoti pačiam, kartais žymių poetų ir prozininkų žodžiai tampa daline priedanga nuo cenzūros, nes spausdintas literatūrinis žodis, kuriuo remiamasi, yra legalus ir autoritetingas. Kita vertus, grožinių kūrinių citavimas galėjo būti skirtas cenzorių budrumui apgauti, kai kada įsiteikti, kad laiškai tikrai pasiektų namus. Tokio laiško tiesa – ir rodanti, ir slepianti, nes kai kada bylojama dvigubu kodu, kai kas nutylima, kai kas papildomai suaktualinama.

Kai kada tas literatūriškumas gali atrodyti lyg perteklinis: melodramatiškumas, sentimentalumas kitomis sąlygomis atrodytų perdėtas, kaip ir noras trūks plyš pozityviai nuteikti adresatą ar bent jau rasti filosofinį paaiškinimą tam, kas įvykę. Tačiau tokį rašymo stilių galima laikyti susiformavusiu nesąmoningai pajutus terapinę žodžio galią. Tekstai – tiek skaitomi, aptariami, tiek rašomi – iš tiesų stiprino ir guodė kalinius bei tremtinius, padėjo neprarasti savivertės pojūčio. Jį sutvirtindavo laiškų turinys ir raiškos prakilnumas. Tarytum situacija, laiško išliekamumas įpareigotų tam tikrai bendrai kokybei – teksto, jo raiškos, asmeninio požiūrio, laikysenos, prasmės.

Šiandien kalinių, tremtinių ir namiškių susirašinėjime psichologas, literatūrologas nesunkiai įžvelgs poetikos terapijos metodo principus, kai per išsiskyimą, savitaigą ir savivaizdžio kūrimą bei komunikaciją išlaikoma psichologinė pusiausvyra, gebama nepalūžti. Poetikos terapeutės Jūratė Sučylaitė ir Ligija Švedienė rašo:

Vadovaujantis kultūrinio dvasiniu požiūriu, pripažįstama simbolio, metaforos galia perteikti asmenybės pasąmonės struktūrą ir pajauti giluminio išgyvenimo išreiškimo katarsį, o visa tai leidžia susisieti giliais, dvasiniais saitais su kitais besimokančiais asmenimis. Gilūs dvasiniai saitai su žmonėmis leidžia atrasti gyvenimo prasmę, tai suteikia džiaugsmo, jėgų, malonumo gyventi [...] (2012: 38).

Laiškų iš Gulago literatūriškumą galima tiesiogiai sieti su intuityviai pasirenkama traumos išveika, o tai, ką laikome jų literatūrinio, grožinio stiliaus bruožais, su psichologiniu teksto turiniu susiję ne mažiau nei su meniškumu. Tad interpretuojant laiškus – individo konstruojamą pasakojimą apie autentišką patirtį – taikoma literatūrologinė terminija, o grožinio teksto interpretavimo metodologija tampa svarbiu psichologinės žmogaus, situacijos ar reiškinių analizės papildiniu.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

- Alexopoulos Golfo 2017. *Illness and Inhumanity in Stalin's Gulag*, Yale: Yale University Press.
- Augustaitis Juozas, Augustaitis Algis 2009. *Palikimas – tremties laišakai*, sudarė Ramutė Šukienė, Ramutės Šukienės leidykla.
- Balčiūnas Jonas 2008. *Šviesa tamsoje: laišakai iš gulagų*, Klaipėda: Druka.
- Barnes Steven A. 2011. *Death and Redemption: The Gulag and the Shaping of Soviet Society*, Princeton: Princeton University Press.
- Bashkujev Vsevolod 2012. "Songs from Siberia. The folklore of deported Lithuanians", *Baltic worlds* 2, birž. 27, p. 15–18.
- Berenis Vytautas 2013. „Egodokumentų tyrimai: ištakos, metodai, perspektyvos“, in: *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*: straipsnių rinkinys, sudarytojas Arvydas Pacevičius, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 13–26.
- Donelaitis Kristijonas 1956. *Metai*: poema. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.

- Dilytė-Čiurinskienė Ona 2019. „20-ųjų metų kartos liudijimai privačiojoje raštijoje: Alberto Dilio (1920–2000) atvejis“, *Literatūra* 61 (1), p. 51–77.
- Dirsytė Adelė 2000. *Jūs maniejį: laiškai*, Kaunas: Atmintis.
- Greimas Algirdas Julius 1991. *Iš toli ir iš arti: literatūra, kultūra, grožis*, sudarė Saulius Žukas, Vilnius: Vaga.
- Iš renesanso poezijos*, vertė A. Churginas. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957.
- Ivanauskaitė Vita 2007. „Folklorinė laiško paradigma“, *Tautosakos darbai* 33, p. 133–150.
- Jurgutienė Aušra 2019. „Literatūros mokslas ir kritika“, in: Algis Kalėda, Rimantas Kmita, Dalia Satkauskytė (sud.), *Sovietmečio lietuvių literatūra: Reiškiniai ir sąvokos*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 395–426.
- NGK – *Nelaisvėje gimęs kūdikis = An infant born in bondage: Kazachstano lagerių lietuvių kalinių mintys Vasario 16-ai*, spaudai paruošė ir į anglų kalbą išvertė Kazimieras Pugevičius, padėjo Gintė Damsytė ir Marian Skabeikis, Brooklyn (N. Y.): Lith. Catholic Religious Aid, 1982.
- Liepaitė Inga, Verbickas Antanas 2019. „Tremtinių ir politinių kalinių bei jų artimųjų epistolinis palikimas: ką naujo sužinome apie rašytoją Antaną Vienuolį-Žukauską?“, in: „Per tamstos laišką į mane padvelkė tikras pavasaris“. *Antano Vienuolio-Žukausko ir tremtinių bei politinių kalinių ir jų artimųjų epistolinis palikimas*, sudarė Inga Liepaitė ir Antanas Verbickas, Anykščiai: Antano Baranausko ir Antano Vienuolio-Žukausko memorialinis muziejus, p. 13–28.
- Pokorska-Ivaniuk Monika 2015. „Laiškai iš tremties – ryšių, ilgesio ir prisirišimo prie tradicijos simbolis“, *Laiškas literatūroje ir kultūroje. Acta litteraria comparativa* 7, p. 250–261.
- Satkauskytė Dalia 2019. „Ezopo kalba“, in: Algis Kalėda, Rimantas Kmita, Dalia Satkauskytė (sud.), *Sovietmečio lietuvių literatūra: Reiškiniai ir sąvokos*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 261–273.
- Sivickas Bronius 1989. „Išklausyk, mokytojau, išklausyk...“, *Vakarinės naujienos*, rugs. 29, p. 5.
- Skuodis Vytautas 2015. *KGB kontrolėje, MVD priežiūroje: 1980–1983 metai: laiškai, atsiminimai 1*, Vilnius: Gairės.
- Stunguryš Stasys 2006. *Ilgėsio žodžiai iš gulago (Komija ir Mordovija 1958–1964 metai)*, Vilnius: Gairės.
- Sučylaitė Jūratė, Švedienė Ligija 2012. *Poetikos terapijos metodas reabilitacijoje*: metodinė knyga, Klaipėda: Klaipėdos universitetas.
- Šmitienė Giedrė 2018. „Paprasti laiškai: kontekstinio tyrimo metodika“, *Tautosakos darbai* 55, p. 134–154.

INTERNETO ŠALTINIAI

- [1] „Asmeninės lietuvių rašomosios kalbos duomenų bazė (Akdb)“ (www.musulaiskai.lt).
- [2] „Lietuvos egodokumentinis paveldas (LEGODOK)“ (<http://legodok.lt>).